

KARAIMŲ ISTORIJS
IR LITERATŪROS
MYLĖTOJŲ DRAUGIJOS
VEIKLA VILNIUJE

1932–1939 M. © *Halina Kobeckaitė*

ĮVADAS

Šiuo tyrimu siekiama išnagrinėti 1932–1939 m. Vilniuje veikusios Karaimų istorijos ir literatūros mylėtojų draugijos veiklą. Šis Lietuvių istoriografijos klausimas dar niekur nebuvo nagrinėtas. Draugijos veikla plačiausiai atsispindėjo tarpukariu Vilniuje lenkų kalba leistame žurnale „Myśl Karaimska“ (Karaimų mintis), todėl pagrindinis tyrimo objektas – pati Draugija ir jos veikla – nagrinėjama tiesiogiai siejant ją su šiame žurnale spausdinta Draugijos veiklos ataskaita ir protokolais. Kadangi įsikūrusi Draugija buvo ir šio žurnalo leidėja, neišvengiamai tyrimo objektu iš dalies tapo ir pats žurnalas. Be to, Draugijos veikla glaudžiai susijusi tiek su Vilniaus miesto visuomenės, tiek su karaimų bendruomenės bei jos vadojų gyvenimu. Tad istoriniai faktai, kaip Draugijos veiklos fonas bei sąlyga, irgi patenka į tyrimo akiratį. Autorė taikė aprašomąjį metodą, tikėdamasi, kad ateityje jos nagrinėjamas objektas sudomins ir kitus tyrinėtojus ir leis pritaikyti kitą tyrimo metodą.

TYRIMO APRAŠYMAS

Grižusiems 1920 m. iš priverstinės evakuacijos Pirmojo pasaulinio karo metais ir atsidūrusiems dviejose valstybėse – Lietuvoje ir Lenkijoje – karaimams rūpėjo ne tik asmeninio gyvenimo reikalai, bet ir bendruomeninių institucijų atkūrimas. Pirmiausia buvo atkurtos Trakų, Vilniaus, Haličo bei Lucko religinės bendruomenės, dvasinės valdybos, Vilniaus ir Trakų karaimų draugijos, jaunimo švietimo sąjungos, religijos ir kalbos mokyklos, moterų organizacijos „Katyn odżahy“. 1924 m. Vilniaus karaimų draugija pradėjo leisti žurnalą lenkų kalba „Myśl Karaimska“. Jau pirmajame žurnalo numeryje buvo pažymėta, kad, norint išsaugoti tautos savastį, būtinas visų jos narių vieningumas ir nuoširdus darbas tautos labui. Susikūrusios organizacijos ėmė rūpintis ir teisiškų santykių su valstybe nustatymu. Buvusių dokumentų pagrindu buvo pradėtas ruošti naujas projektas. Nuo 1441 m. Lietuvoje naudodamiesi savivaldos teisėmis, savo dvasinius ir administracinius

vadovus karaimai rinkdavosi patys. 1863 m. Trakuose buvo įsteigta Karaimų dvasinė valdyba, kuri faktiškai ir buvo aukščiausias karaimų bendruomenės vidaus gyvenimo reguliavimo organas. 1918 m. atkūrus Lietuvos ir Lenkijos valstybes, reikėjo panašaus dokumento. Po ilgo ir kruopštaus darbo toks dokumentas pagaliau buvo priimtas 1936 m.

Kai vietinės bendruomenės buvo sudarytos, 1927 m. spalio 23 d. Trakuose įvyko visuotinis bendruomenių delegatų susirinkimas, kuriame vyriausiuoju dvasininku buvo išrinktas buvęs Krymo vyriausiasis dvasininkas Hadži Seraja Bej Šapšalas, gyvenęs tuo metu Stambule. 1928 m. jis atvyko į Vilnių, kur ir praleido visą savo likusį gyvenimą iki pat mirties 1961 m.

H. S. Šapšalo atvykimas turėjo reikšmės ne tik religiniam bendruomenės gyvenimui, bet ir pasaulietiniam. Mat H. S. Šapšalas buvo žinomas orientalistas, ir jo pasirodymas Vilniuje, be abejonės, sužadino domėjimąsi Orientu, pagyvino orientalistinius ir ypač tiurkologinius tyrinėjimus. Tai ryškiai atsispindėjo visų pirma žurnalo „Myśl Karaimska“ puslapiuose: jau 1929 m. numeryje spausdinamas prof. T. Kowalskio straipsnis apie Turkijoje išleistą H. S. Šapšalo monografiją „Krymo turkai karaimai“, o 1930 m. numeryje pasirodo ir pirmas Vilniuje parašytas paties H. S. Šapšalo straipsnis, papildantis ankstesnius jo karaimų tarnybos pas Krymo chanus tyrinėjimus. Vėliau jis rašė į kiekvieną „Myśl Karaimska“ žurnalo numerį, kol šis nustojo eiti 1940 m.

Būdamas plačios erudicijos, H. S. Šapšalas suprato ir būtinybę supažindinti su karaimų kultūros paveldu, su jo ypatybėmis ir vietos inteligentiją. Todėl jis aktyviai rašė ne tik į karaimų spaudą, bet ir į kitus tuo metu Vilniuje leidžiamus mokslinius žurnalus.

Gera suvokdamas savo misiją ir atsižvelgdamas į vis aktyvėjantį Vilniaus visuomenės gyvenimą, patriotinį visų čia gyvenusių tautų judėjimą, H. S. Šapšalas ėmėsi iniciatyvos steigti Vilniuje Karaimų istorijos ir literatūros mylėtojų draugiją. Jam talkino Krokuvos universiteto profesorius tiurkologas Tadeusz Kowalskis, būsimas Varšuvos universiteto profesorius karaimas Ananjaszas Zajączkowski bei karaimų šviesuomenė. Steigėjų susirinkimas įvyko Vilniuje 1932 m. sausio 3 d. Jame buvo patvirtinti įstatai, draugijos pavadinimas ir išrinkta laikinoji valdyba, kuri turėjo įregistruoti draugiją. Kaip pažymėta ataskaitoje, energingos Laikinosios valdybos veiklos dėka jau kovo 24 d. Vilniaus vaivados įsakymu Nr. BN-2-g-21 Įstatai buvo įregistruoti ir Draugija buvo įrašyta į draugijų ir sąjungų registrą 1552 numeriu.

Numeris rodo, kad Vilniuje tuo metu veikė nemažai įvairiausių visuomeninių organizacijų. Apie Karaimų istorijos ir literatūros mylėtojų draugijos aktyvią veiklą liudija skaičiai: vien per parengiamąjį laikotarpį įvyko 12 susirinkimų – 1 visuoti-

nis, 1 inauguracinis, 5 valdybos posėdžiai, 4 mokslinės sesijos ir 1 vieša konferencija. Per vėlesnį laikotarpį, kol veikė draugija (iki 1939 m.), įvyko dar 11 Draugijos susirinkimų. Kiekviename jų paprastai buvo skaitomas vienas ar du moksliniai pranešimai. Visi susirinkimai buvo tvarkingai protokoluojami, o protokolai arba jų ištraukos skelbiami žurnale „Myśl Karaimska“, kuris nuo šiol tapo Draugijos organu. Žurnale taip pat atspausdinta ir daugelis skaitytų referatų. Paskutinis žurnalo numeris Vilniuje išėjo 1939 m. Jame aprašomas Draugijos susirinkimas, įvykęs 1938 m. balandžio 18 d. Du žurnalo „Myśl Karaimska“ numeriai po Antrojo pasaulinio karo didžiulių prof. A. Zajączkowskio pastangų dėka dar pasirodė Lenkijoje, bet juose apie Draugiją nebeužsimenama.

Draugijos veiklos pradžia galima laikyti pirmąjį steigėjų susirinkimą 1932 m. sausio 3 d., nors iškilminga inauguracija įvyko tą pačių metų gegužės 18 d. Draugijos valdybos pirmininku buvo išrinktas advokatas Izaakas Zajączkowski. Svečių, dalyvavusių šiame susirinkime, sąrašas liudija, kad Draugijos įsteigimas tapo svarbiu Vilniaus miesto gyvenimo įvykiu. Susirinkime dalyvavo Vilniaus miesto vaivada Zigmuntas Beczkowski, Vilniaus ir Lydos arkivyskupas Teodozijus, senatorius Aleksandras Achmatowiczius, universiteto rektorius prof. Marjanas Zdziechowski, Aukščiausiojo teismo viceprokuroras Olgierdas Kryczyński, vaidijos skyrių viršininkai, archyvo direktorius, profesoriai Marjanas Morelowski, Józefas Wierzyński, kurie vėliau tapo aktyvūs Draugijos nariai, ir kiti oficialūs asmenys bei akademinės bendruomenės atstovai.

Draugijos svarbą tiurkologijai rodo tai, kad jos atidarymas sutapo su Vilniuje tuo metu vykusiu II Lenkijos orientalistų suvažiavimu, kurio dalyviai pagerbė ir inauguracinį Draugijos susirinkimą. Jame dalyvavo Lenkijos orientalistų draugijos viceprezidentas prof. Tadeusz Kowalskis, už nuopelnus karaimų tautai išrinktas draugijos garbės nariu. (Prof. T. Kowalskis nuo 1925 m. kasmet lankydavosi Trakuose, kur studijavo karaimų kalbą, ir 1929 m. Krokuvoje vokiečių kalba išleido monografiją „Karaimų tekstai Trakų dialektu“). Vėliau Vilniuje vykusiuose Lenkijos orientalistų suvažiavimuose visuomet dalyvaudavo ir Karaimų istorijos ir literatūros mylėtojų draugijos nariai. Pavyzdžiui, 1937 m. Vilniuje vykusiam VI Lenkijos orientalistų suvažiavime pranešimus skaitė net trys draugijos nariai: H. S. Šapšalas, S. Firkovičius ir T. Kowalskis. Jų tyrinėjimo objektas buvo ne tik Trakų karaimai, bet ir diplomatiniai Turkijos bei Lenkijos santykiai XVIII a., ekspedicijos į Anatoliją rezultatų aptarimas. Tai liudija Draugiją sukaupus stiprų intelektualinį potencialą, turintį didelį tarptautinį svorį.

Draugijos atidarymas buvo labai draugiškai sutiktas ir kitų Vilniuje gyvenusių tiurkiškų tautų. Iškilmingą susirinkimą Totorių kultūros ir švietimo sąjungos vardu pasveikino Vilniaus apygardos teismo prokuroras Konstanty Achmatowiczius,

pabrėždamas panašų abiejų tautų, XIV amžiuje kartu apsigyvenusių Vilniaus krašte, likimą.

Vyriausiasis karaimų dvasininkas Hadži Seraja Bej Šapšalas tapo Draugijos garbės pirmininku. Inauguraciniame susirinkime jis skaitė pranešimą apie karaimų istoriją, pažymėdamas jų nuopelnus Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Vytautui ir Lenkijos didikams, apie tautos didžiavyrius, vėliau ištikimai tarnavusius Abiejų Tautų Respublikai. Jis taip pat apgailestavo, kad Pirmojo pasaulinio karo metu dingę istoriniai karaimų archyvai, ir tik nedidelę jų dalį prof. M. Moreliowskio dėka pavyko susigrąžinti iš Rusijos. Karaimų istorijos ir literatūros mylėtojų draugijos tikslas, anot prelegento, ir yra „atnaujinti ir sustiprinti istorinio karaimų materialinio ir dvasinio palikimo tyrimus, sudominti karaimų kultūros, kalbos tyrimais jos narius“.

Tolesnė draugijos veikla rodo, kad šis uždavinys buvo nuosekliai vykdomas. Vilniaus, Varšuvos, Krokuvos universitetų profesoriai periodiškai vykstančiuose draugijos susirinkimuose skaitė pranešimus, kurie ne tik domino klausytojus nauja faktine medžiaga, bet ir skatino karaimų jaunimą domėtis savo tautos praeitimi. Tad pamažu šalia tokių garsių prelegentų kaip jau minėti prof. M. Moreliowskis, T. Kowalskis, A. Zajączkowski, J. Wierzyński skelbiami ir pradedančių mokslininkų Włodzimierzo Zajączkowskio (po karo Krokuvos universiteto docentas), Jano Reychmano (vėliau garsus Lenkijos orientalistas) ir kitų darbai¹.

Ankstesnės LDK teritorijoje buvusios karaimų bendruomenės po 1920 m. buvo sumažėjusios ir geografiškai nutolusios viena nuo kitos. Jeigu, tik apgyvendinus karaimus Lietuvoje, minimos 32 bendruomenės, tai XIX a. – perpus mažiau, o po Pirmojo pasaulinio karo jų buvo likę dar mažiau. Be to, kaip minėta, jos atsидūrė Lietuvos ir Lenkijos valstybėse, kur santykiai tarpukariu nebuvo palankūs net ir giminių bendravimui.

Karaimų istorijos ir literatūros mylėtojų draugija Vilniuje vienijo karaimų bendruomenes Lenkijos teritorijoje: Vilniuje, Trakuose, Lucke ir Haliče. Tačiau Trakų karaimų giminės gyveno ir Lietuvos pusėje – Panevėžyje, Biržuose, Pasvalyje, Naujamiestyje, Talačkonyse. Draugijos dėka pavyko užmegzti su jais ryšius. 1934, 1935 m. Panevėžyje lankėsi Trakų dvasinės valdybos pirmininkas ir vyresnysis dvasininkas Simonas Firkovičius, Draugijos narys Juzefas Kozyrovičius informavo apie tenykščių karaimų gyvenimą, jų visuomeninę kultūrinę ir švietėjišką veiklą. Taip draugija suvaidino svarbų vaidmenį vienydama visus nuo seno Lietuvos ir Lenkijos teritorijose gyvenančius karaimus, iškelddama ir nagrinėddama visiems svarbius klausimus, informuodama apie atskirų bendruomenių gyvenimą.

¹ Myśl Karaimska. Wilno, 1929–1939.

Draugijos narių dėka žinios apie labiausiai į Vakarus nutolusią tiurkišką karaimų bendruomenę Trakuose pasiekė ir kitus kraštus. Pavyzdžiui, 1934 m. balandžio 4 d. prof. M. Moreliowskis skaitė paskaitą apie karaimų liaudies meno ornamentiką Briuselio universitete, Draugijos garbės pirmininkas H. S. Šapšalas ir prof. A. Zajączkowski 1934 m rugpjūčio 18–22 d. dalyvavo II Turkų kalbų kongrese Stambule ir skaitė ten pranešimus, 1937 m. H. S. Šapšalas ir S. Firkovičius lankėsi Paryžiuje ir Berlyne. Kartu augo užsienio mokslininkų susidomėjimas karaimais. Pavyzdžiui, 1936 m. italų antropologas prof. Corrado Gini atliko Trakų ir Vilniaus karaimų kraujo tyrimus, kurių rezultatus paskelbė Italijos spaudoje. Jis nustatė, kad karaimų kraujas pagal sudėtį identiškas Pavolgyje gyvenančios kitos tiurkų tautos – čiuvašų – kraujui.

Trakus tarpukariu lankė daug aukštų užsienio svečių. Visi jie visada susitikdavo su karaimais ir su vyresniuoju dvasininku, karaimų kalbos ir religijos mokytoju, poetu bei dramaturgu S. Firkovičiumi. Ypač ryškus buvo Turkijos Parlamento nario Rešit Safet Bejaus vizitas 1930 m., po kurio jis rašė Turkijos spaudoje, kad, pakalbėjęs su Trakų karaimais jų gimtąja kalba, pasijutęs kaip prie Aukso Rago Stambule.

Draugija taip pat skatino Vilniaus mokslininkų ekspedicijas į valstybes, kuriose gyveno kitos karaimų bendruomenės, ir taip padėjo užmegzti su jomis ryšius.

Kadangi H. S. Šapšalas seniai puoselėjo viltį įkurti karaimų muziejų, kur galima būtų saugoti ir eksponuoti tautos materialinės kultūros paveldą, dabar, įsisteigus Draugijai, ši mintis galėjo būti realizuota. Jo dėka pavyko gauti leidimą bei lėšų Trakų karaimų muziejaus statybai. Tai savo ruožtu paskatino būtinybę rinkti muziejui eksponatus ne tik tarp vietos karaimų, bet ir kitose bendruomenėse. Tuo tikslu H. S. Šapšalas 1935 m. vasarą buvo išvykęs į Damaską, Rumuniją, Bulgariją, Turkiją, kur susitiko su tose šalyse gyvenančiais Krymo karaimais ir parsivežė daug eksponatų, liudijančių buvus turtingą materialinę kultūrą. Draugijos nariams jis pateikė išsamią kelionės ataskaitą.

Nors muziejaus pastatas pačių karaimų pastangomis buvo baigtas statyti 1939 m., bet jo atidarymą sutrukdė prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas. Tad surinkti eksponatai ilgą laiką glaudėsi paties H. S. Šapšalo bute Žvėryne Vilniuje, o 1951 m. nacionalizuoti atsidūrė Vilniaus universiteto saugyklose ir tik 1967 m. dalis jų išvydo dienos šviesą Trakų karaimų etnografinėje ekspozicijoje. Didžioji dalis eksponatų šiuo metu yra Lietuvos nacionaliniame muziejuje, ir jo direktorės B. Kulnytės dėka 2003 m. buvo aprašyti gražiai išleistoje monografijoje². Kita dalis eksponuojama Trakų karaimų muziejuje, atnaujintame minint karaimų ir totorių persikėlimo į Lietuvą 600-ąsias metines.

² Serajos Šapšalo karaimikos rinkinys. Vilnius, 2003.

Neabejotinai vienas didžiausių draugijos veiklos nuopelnų – mokslinio, visuomeninio, literatūrinio žurnalo „Myśl Karaimska“ leidyba. Draugijai perėmus leidybą, jis tapo ir storesnis, ir akademiškesnis. Žurnalo puslapiuose buvo spausdinami ne tik visi moksliniai Draugijos susirinkimuose skaityti pranešimai, bet ir originali karaimų poetų kūryba, jos analizė, recenzijos, bendruomenių gyvenimo įvykių kronikos, karaimikos bibliografija, žymių bendruomenės veikėjų svarbių datų paminėjimai ir kt. Būtent iš žurnalo informacijos sužinome, pavyzdžiui, kad 1930 m. Vilniaus kenesoje buvo aukotos Mišios Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto 500-ųjų mirties metinių proga. Tai rodo, kad, nepaisant, jog žurnalas buvo spausdinamas lenkų kalba ir kad jame buvo atiduota neišvengiama pagarbos ir lojalumo duoklė valstybei, nenutolta ir nuo objektyviosios tiesos, istoriškai siejusios karaimus su Lietuvos valstybe.

IŠVADOS

Karaimų istorijos ir literatūros mylėtojų draugija Vilniuje suvaidino labai svarbų vaidmenį tiek skatindama karaimų istorijos ir kultūros tyrinėjimus, atliekamus pačių karaimų ir kitų tautų mokslininkų, tiek puoselėdama tautinį patriotizmą bei tapatumą. Ji atskleidė tautos intelektualinį potencialą ir, kita vertus, sudarė sąlygas ir stimulą jam reikštis. Ji tapo svarbi mokslinė kultūrinė institucija ne tik karaimų bendruomenėje, bet ir tarp orientalistų, dirbusių Vilniuje ir kituose Lenkijos miestuose. Draugija taip pat atliko didžiulę švietėjišką misiją – jos narių darbai skatino jaunosios kartos patriotizmą, konsolidaciją, pasišventimą visuomeniniam darbui, ugdė tautinę savimone, meilę gimtajai kalbai ir kultūrai. O žurnalas „Myśl Karaimska“, fiksuodamas svarbiausius bendruomenės gyvenimo įvykius, spausdinamas profesionalius mokslinius straipsnius, paliko mums neįkainojamą, platų autentiško ano meto karaimų bendruomenės gyvenimo ir Karaimų istorijos ir literatūros mylėtojų draugijos veiklos liudijimą. Kaip matyti iš Vilniaus visuomenės susidomėjimo Draugijos veikla, ji suvaidino ir svarbų vaidmenį ano meto Vilniaus kultūriniame gyvenime, praturtindama ir pajvairindama jį egzotišku, bet autentišku vietinio Oriento akcentu.

P. S. Kai šis tekstas jau buvo parašytas, autorei į rankas pateko Krokuvos universiteto bendradarbio Stefano Gąsiorowskio straipsnis analogiška tema³. Jame autorius rašo, kad per aštuonerius savo veiklos metus Karaimų istorijos ir literatūros mylėtojų draugija negali pasigirti dideliais pasiekimais. Drįstu visiškai nesutikti su šiuo teiginiu, tai, tikiuosi, bent iš dalies įrodžiau savo straipsnyje.

³ Karaj kiunliari. Karaimų kultūros paveldas šiuolaikinėje Europoje. // Konferencijos medžiaga. Wrocław, 2004.